

ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ ҲИМОЯСИНИНГ ЯНГИ БОСҚИЧИ

Doi: 10.54952/DHR.2022.15.86.010



Жасур ИСЛАМОВ,
Омбудсман Котибияти
сектор мудир



Азиз ЮЛДАШЕВ,
Омбудсман Котибияти
бош маслаҳатчиси

Аннотация. Мақолада фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашда Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) институти мақомини янада мустаҳкамлашга қаратилган ҳуқуқий ҳужжатларнинг аҳамияти ёритилган.

Шунингдек, Омбудсманга берилаётган янги ваколатлар юзасидан жамоатчилик фикрини ўрганиш мақсадида ўтказилган ижтимоий сўровнома натижалари келтирилган. Омбудсман фаолияти бўйича илғор хорижий мамлакатлар тажрибаси ўрганилган.

Калит сўзлар: Омбудсман, доимий асосда фаолият юритадиган минтақавий вакиллар, қонунчилик ташаббуси, тақдимнома, ижтимоий сўровнома.

Abstract. The article emphasizes the importance of normative legal acts aimed at further strengthening the status of the institution of the Authorized Person of the Oliy Majlis for Human Rights (Ombudsman) in ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of citizens.

Also, a social survey of public opinion was conducted to establish their awareness of the new powers granted to the Ombudsman, where the experience of advanced foreign countries was studied.

Key words: Ombudsman, activities of a regional representative on a permanent basis, legislative initiative, performance, social survey

Аннотация. В статье подчеркивается значение нормативно-правовых актов, направленных на дальнейшее укрепление статуса института Уполномоченного Олий Мажлиса по правам человека (омбудсмана) в обеспечении прав, свобод и законных интересов граждан.

На основе проведенного социального опроса общественного мнения о новых полномочиях, предоставленных Омбудсману.

Ключевые слова: Омбудсман, региональный представитель, законодательная инициатива, представление, социальный опрос.

Сўнги йилларда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев ташаббуси билан халқимиз фаровонлиги йўлида кенг кўламли ислохотлар олиб борилиши натижасида миллий давлатчилигимиз пойдевори мустаҳкамланиб, инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари кафолатланмоқда, ҳар бир фуқаро ва оила фаровон-

лиги ошиб, қонун устуворлиги таъминланмоқда.

Энг аввало, фуқаролар учун давлат идораларига мурожаат қилиш борасида катта қулайликлар яратилди. Президентнинг Халқ қабулхоналари ишга тушди, фуқароларни қабул қилиш ва уларнинг муаммоларига ечим топиш ҳар бир ташкилот фаолиятининг устувор йўналишига айланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони¹ биноан Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикасининг Миллий стратегияси тасдиқлангани ҳам мамлакат ҳаётида муҳим воқеа бўлди.

Мазкур ҳужжат билан Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикасининг Миллий стратегиясини амалга ошириш бўйича “йўл харитаси”, шунингдек, БМТнинг инсон ҳуқуқлари бўйича устав органлари ҳамда шартномавий кўмиталари хабарномалари ва қарорларини кўриб чиқиш бўйича Ўзбекистон Республикаси давлат органларининг ўзаро ҳамкорлик қилиш тартиби тўғрисидаги низом тасдиқланди. Шу асосда инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномаларнинг нормалари талабларини бажариш юзасидан масъул давлат органлари ва ташкилотлари фаолиятининг асосий йўналишлари белгилаб берилди.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон тарихида биринчи марта 2021 – 2023 йилларда БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича Кенгаши аъзолигига кўпчилик овоз билан сайланди. 2021 йилда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев ушбу Кенгашнинг 46-сессиясида илк бор иштирок этиб, нутқ сўзлади. Давлатимиз раҳбарининг нутқи халқаро ҳамжамият эътирофига сазовор бўлди ва юқори баҳоланди.

Сўнгги йилларда қабул қилинган меъёрий ҳужжатларда белгиланган мақсад ва устувор вазифалар ижросини таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш самарадорлигини янада ошириш мақсадида Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) фаолиятини тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қайта кўриб чиқиш ва тўлдириш зарурати вужудга келди. Амалга оширилаётган демократик ислохотлар Омбудсман олдига фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишни янада юксак даражага кўтариш талабини қўйди.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Маж-

лиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги² фармони ҳамда “Қийноққа солиш ҳолатларини аниқлаш ва уларнинг олдини олиш тизимини такомиллаштиришга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги³ қарорининг қабул қилингани янги Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари ҳимоясини янги босқичга олиб чиқишга хизмат қилиши шубҳасиз.

Мазкур меъёрий ҳужжатларда Омбудсманнинг инсон ҳуқуқ ва эркинликларини самарали ҳимоя қилишдаги энг устувор вазифалари белгиланган. Хусусан, йигирма йилдан ортиқ вақт давомида жамоатчилик асосида фаолият юритиб келган Омбудсманнинг минтақавий вакиллари фаолиятини доимий асосда йўлга қўйиш учун 2022 йил 1 январдан давлат бюджети ҳисобидан молиялаштириладиган кўшимча 14 та штат бирлиги ажратилди. Бу Омбудсман институти фаолиятини такомиллаштиришда катта аҳамият касб этади.

Омбудсман минтақавий вакилларининг асосий вазифалари этиб, инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлаш, инсон ҳуқуқлари мониторингини ташкил этиш ва ўтказиш, фуқароларнинг шикоятларини қабул қилиш ва кўриб чиқиш, уларнинг бузилган ҳуқуқларини тиклашда кўмаклашиш, ҳудудларда инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларига риоя қилиниши аҳволи бўйича тегишинча Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, халқ депутатлари вилоятлар ва Тошкент шаҳар Кенгашларига ҳар йили маъруза тақдим этиш кабилар белгиланди.

Шу ўринда хорижий мамлакатлар тажрибасига эътибор қаратадиган бўлсак, Арманистон, Озарбайжон, Қирғизистон, Тожикистон, Россия, Украина, Грузия, Португалия, Польша, Исроил, Индонезия, Покистон давлатларида Омбудсманнинг минтақавий вакиллари фаолияти йўлга қўйилган ва уларнинг иш юритиш асослари ушбу мамлакатлар қонунчилигида мустаҳкамланган⁴.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикасининг Миллий стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги фармони // 22.06.2020 / <https://lex.uz/docs/4872355>.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони // 10.09.2021 / <https://lex.uz/docs/5625269>.

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Қийноққа солиш ҳолатларини аниқлаш ва уларнинг олдини олиш тизимини такомиллаштиришга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори // 26.06.2021 / <https://lex.uz/docs/5475607>.

⁴ Арманистон Республикасининг “Инсон ҳуқуқлари ҳимоясини тўғрисида”ги конституциявий қонуни. 38-модда // Арманистон Омбудсмани расмий веб-сайти / <https://www.ombuds.am/>; Озарбайжон Республикасининг “Инсон ҳуқуқлари бўйича вакил тўғрисида”ги қонуни. 17.3, 17.4-моддалар // Озарбайжон Омбудсмани расмий веб-сайти / <http://www.ombudsman.gov.az/>; “Россия Федерацияси субъектларидаги Инсон ҳуқуқлари бўйича вакил тўғрисида”ги федерал қонун // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_347911/; “Украина Олий Радасининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили тўғрисида”ги қонун. 11-модда // <https://>

Масалан, Россия Федерациясининг ҳар бир субъектида Инсон ҳуқуқлари бўйича вакил фаолият юритади ва “Россия Федерацияси субъектларидаги Инсон ҳуқуқлари бўйича вакил тўғрисида”ги федерал қонун улар фаолиятининг ҳуқуқий асоси сифатида хизмат қилади. Функционал жиҳатдан эса субъект омбудсманлари кенг ваколатлар билан таъминлангани эътиборлидир⁵.

Қирғизистон Республикасининг 7 та вилоятида Омбудсманнинг минтақавий вакиллари фаолият юритади ҳамда уларнинг ҳар бири доимий штат бирлигида иш олиб борувчи 2-3 нафар ёрдамчи билан таъминланган⁶.

Польшада Омбудсман институтининг ташкилий тузилмасига эътибор қаратилса, Гданск, Вроцлав ва Катовице шаҳарларида давлатнинг бир нечта “воеводстава”лари вакили сифатида тайинланадиган Омбудсманнинг туманлараро минтақавий вакиллари фаолияти йўлга қўйилган⁷.

Бельгия қироллигида федерация даражасида 2 та мустақил (француз тили ва нидерланд тилида сўзлашувчилар учун алоҳида-алоҳидадан) Федерал Омбудсман институти фаолият юритиб келмоқда⁸. Шу билан бирга, Фламандия минтақасининг ҳам, Валлония минтақасининг ҳам ўз мустақил Омбудсмани мавжуд⁹. Бельгиянинг немис тилида сўзлашувчи аҳолиси ҳам ўз Омбудсманига эга¹⁰. Бундан ташқари, Антверпен, Гент шаҳарларининг Омбудсманлари ҳам фаолият олиб боради¹¹.

Кўриниб турибдики, ҳозирги даврда Омбудсман институти мавжуд ривожланган давлатларнинг кўпларида минтақавий вакиллик институти самарали фаолият кўрсатиб келмоқда.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонида мувофиқ, фуқароларнинг бузилган ҳуқуқ ва эркинликлари юзасидан Ўзбекистон Республикаси Президенти ва парламентида Омбудсман томонидан тизимли равишда ахборот тақдим этилиши тартиби белгиланди.

Шунингдек, Омбудсманнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти, Олий Мажлис палаталари ва Вазирлар Маҳкамасига инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишнинг айрим йўналишлари бўйича ҳуқуқий, ташкилий, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа чора-тадбирлар кўришга қаратилган махсус маърузалар тақдим қилиш ҳуқуқи ҳам қафолатланди.

Бундай тажриба кўплаб хорижий давлат Омбудсманларида мавжуд. Масалан, Россия Федерацияси, Қирғизистон, Тожикистон, Финляндия, Польша, Украина, Грузия давлатларининг Омбудсманлари мамлакат раҳбари, парламент ёки ҳукумат бошлиғига инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишнинг айрим йўналишлари бўйича махсус ахборот тақдим қилиш ҳуқуқига эга¹².

Шу билан бирга, Инсон ҳуқуқлари қафолатланишида Омбудсман институти учун жуда аҳамиятли ҳамда унинг мақомини янги босқичга олиб чиқувчи функционал ваколатлардан бири – Омбудсманнинг қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлишидир.

Хорижий давлатлар ва мамлакатимиз ҳуқуқшунослари томонидан берилган таърифга кўра,

kodeksy.com.ua/ka/ob_upolnomochennom_verhovnoj_rady_ukrainy_po_pravam_cheloveka/statja-15.htm; Грузия Республикасининг “Халқ ҳимоячиси тўғрисида”ги қонуни. 26-модда // Грузия Омбудсмани расмий веб-сайти / <https://www.ombudsman.ge>; Португалия Омбудсманнинг №9/91-сонли Низоми. 17-банд // Португалия Омбудсманнинг расмий веб-сайти / <https://www.provedor-jus.pt>; Польша Республикасининг “Омбудсман тўғрисида”ги қонуни. 22-модда // Польша Омбудсманнинг расмий веб-сайти / <https://bip.brpo.gov.pl>; Индонезия Республикасининг “Индонезия Омбудсмани тўғрисида”ги қонуни. 43-модда // Индонезия Омбудсманнинг расмий веб-сайти / <https://www.ombudsman.go.id/>; Покистон Ислоҳ Республикаси Президентининг “Омбудсман тўғрисида”ги қарори. 9-банд // Покистон Омбудсманнинг расмий веб-сайти / <https://mohtasib.gov.pk>.

⁵ “Россия Федерацияси субъектларидаги Инсон ҳуқуқлари бўйича вакил тўғрисида”ги федерал қонун // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_347911.

⁶ Қаранг: Қирғизистон Республикаси Омбудсманнинг расмий веб-сайти // <https://ombudsman.kg/index.php?Itemid=315&lang=ru>.

⁷ Польша Республикасининг “Омбудсман тўғрисида”ги қонуни // Польша Омбудсманнинг расмий веб-сайти / <https://bip.brpo.gov.pl>.

⁸ Қаранг: Бельгия Қироллигининг Федерал Омбудсмани расмий веб-сайти // <https://www.federalombudsman.be/en>.

⁹ Қаранг: Фламандия минтақаси Омбудсманнинг расмий веб-сайти // <https://www.vlaanderen.be/vlaamse-ombudsdienst>; Валлония минтақаси Омбудсманнинг расмий веб-сайти // <https://www.le-mediateur.be/>.

¹⁰ Қаранг: Немис тилида сўзлашувчи белгияликларнинг Омбудсмани расмий веб-сайти // <https://www.dg-ombudsfrau.be>.

¹¹ Қаранг: Антверпен шаҳри Омбудсманнинг расмий веб-сайти // <https://www.antwerpen.be/nl/overzicht/ombudsvrouw/nieuws>; Гент шаҳри Омбудсманнинг расмий веб-сайти // <https://stad.gent/nl/contact-meldpunten/ombudsvrouw>.

¹² Қаранг: “Россия Федерацияси Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили тўғрисида”ги федерал конституциявий қонун. 33-модда; “Қирғизистон Республикаси Ақийкатчиси (Омбудсмани) тўғрисида”ги конституциявий қонун. 12-модда; “Тожикистон Республикаси Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили тўғрисида”ги қонун. 25-модда; Финляндиянинг “Парламентар Омбудсман тўғрисида”ги қонун. 12-модда; Польшанинг “Омбудсман тўғрисида”ги қонуни. 19-модда; Украинанинг “Олий Раданинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили тўғрисида”ги қонуни. 18-модда; Грузия демократик Республикасининг “Халқ ҳимоячиси тўғрисида”ги қонуни. 21-модда.

қонунчилик ташаббуси – муайян органлар, нодавлат ташкилотлар ва мансабдор шахслар томонидан қонунлар чиқариш масаласини қўйиш ва уларнинг лойиҳаларини кўриб чиқиш учун қонун чиқарувчи органга тақдим этиш ҳуқуқидир. Қонун чиқариш ташаббуси – қонун чиқариш жараёнининг илк босқичи. Ушбу жараён қизғин саъй-ҳаракатларга асосланади, улар натижасида қонун чиқарувчи органга қонунчилик юзасидан тегишли таклифлар киритилади, парламент эса мазкур таклифлар асосида янги қонун чиқариши, амалдагисини ўзгартириши ёки бекор қилиши тўғрисидаги масалаларни кўриб чиқиш учун қабул қилади¹³.

Қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи эса Конституцияда белгиланган ваколатли органлар, ташкилотлар ва шахслар томонидан Олий Мажлисга муайян қонун лойиҳаси ёки янги қонун қабул қилиш тўғрисидаги, шунингдек амалдаги қонунни ўзгартириш ёхуд уни бекор қилиш тўғрисидаги таклифларнинг тақдим этилиши ва парламентнинг бу масалани белгиланган тартибда кўриб чиқиш ҳақида тегишли қарор қабул қилишидир¹⁴.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқининг асосий мезонларидан бири – бу қонун лойиҳалари ҳужжатларининг кўриб чиқилиши. Яъни қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлган субъектларнинг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларида уларнинг ушбу ҳуқуқга эга эканининг мустаҳкамланишидир¹⁵.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 83-моддаси ҳамда “Қонунлар лойиҳаларини тайёрлаш ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига киритиш тартиби тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунининг 3-моддасига асосан қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига Ўзбекистон Республикаси Президенти, ўз давлат ҳокимиятининг олий вакиллик органи орқали Қорақалпоғистон Республикаси, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси депутатлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди, Олий суди, Бош прокурори эга.

Ҳозирда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажли-

сининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонида мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 83-моддасига Омбудсманга қонунчилик ташаббуси ҳуқуқини беришни назарда тутувчи тузатиш киритиш тўғрисидаги қонун лойиҳаси ишлаб чиқилмоқда.

Шу ўринда хориж тажрибасига эътибор қаратадиган бўлсак, Сербия Республикасининг Инсон ҳуқуқлари ҳимоячиси қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи эга¹⁶. Ҳозирги кунга қадар Сербия Омбудсмани томонидан мамлакат парламентида 87 та қонунга ўзгартириш, қўшимча киритиш ҳамда қонунчилик норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини мувофиқлаштириш бўйича лойиҳалар киритилган¹⁷.

Аммо, тадқиқот натижалари шуни кўрсатдики, ҳатто ривожланган демократик давлатлар Омбудсманларининг аксарияти ушбу ҳуқуқга эга эмас.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилининг ушбу ҳуқуқга эга бўлиши унга жисмоний ва юридик шахсларнинг муаммоларини нафақат эшитиш ҳамда ечимини топишга ҳаракат қилиш, балки ушбу муаммоларни қонунчилик ҳужжатлари даражасида кўриб чиқиш ваколатини беради. Бу ваколат қонунчилик ҳужжатларига қўшимча ёки ўзгартириш киритиш таклифлари орқали қўллаб-қувватлаш келиши мумкин бўлган низоли ҳолатлар бартараф этилишининг кафолатланиши демакдир.

Шунингдек, Омбудсман томонидан инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларига риоя қилиш бўйича қонун ҳужжатларининг бузилишига йўл қўймаслик тўғрисида давлат органлари ва бошқа ташкилотларнинг мансабдор шахсларини ёзма равишда огоҳлантириш, давлат органлари ва ташкилотлар раҳбарларига аниқланган қонун бузилишлари бўйича уларни содир этишга имкон яратган сабаб ва шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида ижро этилиши мажбурий бўлган тақдирда киритиш имконияти яратилмоқда.

Амалдаги “Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунининг 14-моддасига биноан Омбудсманнинг инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари соҳасидаги қонунчиликнинг

¹³ Сабуров Н., Сайдуллаев Ш. Давлат ва ҳуқуқ назарияси: ўқув қўлланма. – Тошкент: ТДЮУ, 2011. – 104-б.

¹⁴ Уша жойда.

¹⁵ Абрамова А. Право законодательной инициативы: проблемы обеспечения и защиты. // “Журнал российского права”, №3, 2006. – С.12.

¹⁶ Сербия Республикасининг “Инсон ҳимоячиси тўғрисида”ги қонуни. 20-модда // Сербия Республикасининг Инсон ҳимоячиси расмий веб-сайти / <https://ombudsman.rs/index.php/o-nama/normativni-okvir-za-rad/643-2009-10-27-16-01-21>.

¹⁷ Қаранг: Сербия Республикасининг Инсон ҳимоячиси расмий веб-сайти // <https://ombudsman.rs/index.php/zakonske-i-drugie-inicijative>.

аниқланган бузилишларини, уларга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида давлат органлари ва бошқа ташкилотлар раҳбарларига белгиланган муддатларда кўриб чиқиши мажбурий бўлган тақдимномалар киритиш ваколати мавжуд.

Омбудсман томонидан 2020-2021 йилларда давлат органлари ва бошқа ташкилотларга қонунбузилиш ҳолатларини бартараф этиш бўйича 27 та тақдимнома киритилиб, уларнинг 60 фоизи ижобий ҳал этилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони билан ушбу ваколат янада кенгайтирилмоқда, Омбудсманнинг тақдимномалари ижро этилиши мажбурий қилинмоқда. Ушбу тақдимномалар ташкилотларда яққол қонунбузилиш ҳолатлари аниқланганда йўлланади. Улар юқори юридик техникада тайёрланиши, ўз навбатида, Омбудсман Котибияти ходимлари ҳам юксак савия ва малакага эга бўлиши талаб этилади. Ижро этилиши мажбурий бўлган Омбудсман тақдимномалари рўй бериши мумкин бўлган қонунбузарлик ҳолатларининг камайиши ҳамда инсон ҳуқуқлари кафолатланишига янада кучлироқ замин яратади.

Украина Олий Радасининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили фаолиятига назар соладиган бўлсак, Вакил тақдимномаси – Вакил томонидан давлат ҳокимияти ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотларга, мулкчилик шаклидан қатъи назар, уларнинг мансабдор шахслари ва ваколатли вакилларига инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари бўйича аниқланган қонунбузарлик ҳолатларини бартараф этиш, шунингдек бир ой муддатда тегишли чоралар кўриш тўғрисида тақдим этиладиган ҳужжат¹⁸.

Худди шундай ваколат Қирғизистон Республикаси Омбудсманнида ҳам мавжуд¹⁹.

Бу борада Таиланд Қироллиги Омбудсмани тажрибаси ҳам эътиборга молик. Омбудсман мутасадди давлат ташкилотига инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари бузилишига сабаб бўлаётган қонунбузарлик ҳолатларини бартараф этиш юзаси-

дан кўрсатма шаклидаги тавсия бериши мумкин. Ушбу кўрсатма 120 кун ичида кўриб чиқиши керак, зарур ҳолларда Омбудсманнинг хабардорлиги билан кўриб чиқиш муддати яна 60 кунга узайтирилиши мумкин. Агарда белгиланган муддатларда мутасадди давлат ташкилоти томонидан қонунбузилиш ҳолатлари бўйича тегишли чора-тадбирлар амалга оширилмаса, ушбу давлат ташкилоти раҳбарининг хатти-ҳаракатлари давлат бошқарув тизимига путур етказаётган деб ҳисобланади. Омбудсман томонидан унинг хатти-ҳаракатларига ҳуқуқий баҳо берилиши ва тегишли чора кўрилиши юзасидан коррупцияга қарши курашиш бўйича Миллий комиссияга хабар берилади. Ушбу маълумот комиссия иш юритуви учун асос ҳисобланади.

Бироқ Омбудсманнинг кўрсатмаси ижро этилиши имкони мавжуд бўлмаганда, мутасадди давлат ташкилоти Омбудсман билан биргаликда зудлик билан қонунбузилиш ҳолатларини бартараф этишнинг бошқа йўллари кўриб чиқиши ҳамда қабул қилинган умумий хулосага риоя этиши лозим. Агарда томонлар ҳолат ечими бўйича умумий хулосага келмаган бўлсалар, Омбудсман ҳолат бўйича Вазирлар Кенгашига маълумот киритади. Вазирлар Кенгаши эса ҳолат бўйича якуний қарорни қабул қилади²⁰.

Шу ўринда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини химоя қилишда илғор хорижий давлатлар Швеция ва Финляндия тажрибасига ҳам қисқача тўхталиб ўтсак.

Швецияда Омбудсман алоҳида ҳолларда прокурор сифатида ҳаракат қилиши мумкин. У ўз мажбуриятлари ёки ваколатларини суистеъмол қилган мансабдор шахсларга нисбатан (матбуот эркинлиги тўғрисидаги қонун ёки сўз эркинлиги ҳуқуқига қарши жиноятлар бундан мустасно) жиноят иши кўзғатиши мумкин. Омбудсман Жиноят содир этган, қўпол равишда ёки тизимли қонунбузилиш ҳолатларига йўл қўйган мансабдор шахсни лавозимидан маҳрум қилиш ёки вақтинча ўз лавозимидан четлатиш тўғрисида хулоса бериш ҳамда ушбу чора тўғрисида ваколатли мутасадди ташкилотларни хабардор қилиш ваколатига эга. Шунингдек, у мансабдор шахсни лавозимидан маҳрум қилиш юзасидан ўтказиладиган суриштирув ишларига ўз хулосасини тақдим этиши ҳамда

¹⁸ Қаранг: “Украина Олий Радасининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили тўғрисида”ги қонун. 15-модда // https://kodeksy.com.ua/ka/ob_upolnomochennom_verhovnoj_rady_ukrainy_po_pravam_cheloveka/statja-15.htm.

¹⁹ Қаранг: “Қирғизистон Республикаси Ақыйкатчиси (Омбудсмани) тўғрисида”ги конституциявий қонун.

²⁰ Қаранг: Таиланд Қироллигининг “Омбудсман тўғрисида”ги конституциявий қонуни // <https://www.theioi.org/ioi-members/asia/thailand/ombudsman-of-thailand>.

мансабдор шахсни сўроқ қилиш жараёнини кузатиши мумкин²¹.

Финляндияда эса Омбудсманга полиция суриштируви ёки судгача бўлган тергов ўтказилишини сўраш ваколоти 2011 йилда берилган²².

Хорижий тажрибани ўрганган ҳолда мамлакатимизда ҳам Омбудсман фаолияти тобора такомиллашиб бормоқда. Бу борада жамоатчилик фикрини ўрганиш мақсадида минг нафардан иборат фуқаролар орасида ижтимоий сўровнома ўтказилди.

Унда иштирок этган респондентларнинг 59 фоизини эркаклар ва 41 фоизини аёллар, 78 фоизини ёшлар ва 22 фоизини кексалар ташкил этди.

Сўровнома натижасида мамлакатимиз фуқаролари Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили фаолияти билан қай даражада таниш экани, шунингдек, Омбудсман ваколатларининг кенгайиши, унинг жойлардаги ҳудудий вакилларининг доимий асосда фаолият юритиши, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг суддан ташқари органи тамойилдан воз кечиш ҳамда Омбудсманга қонунчилик ташаббуси ҳуқуқининг берилиши бўйича юртдошларимизнинг муносабатлари ва таклифлари ўрганилди.

Сўровномада қатнашган 67,8 % иштирокчилар Омбудсман фаолиятдан тўла хабардор бўлса, баъзи фуқаролар қисман таниш экани, баъзилар эса бундай ташкилот ҳақида умуман маълумотга эга эмаслиги аниқланди. Бу орқали фуқароларнинг ҳуқуқий саводхонлигини янада ошириш лозимлиги тасдиқланди.

Ижтимоий сўровнома натижалари шуни кўрсатдики, респондентларнинг кўпчилиги (78,5 %) Омбудсман ҳаракатига мажбурий тус берилиши фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишда самарали восита бўлиб, мамлакатимизда демократик жамият куришда Омбудсманнинг мақомини янада мустаҳкамлашга хизмат қилишини ёқлайди. Шунингдек, айрим фуқароларнинг фикрича, Омбудсман томонидан мажбурий бўлган тақдимномаларнинг ишлаб чиқилиши инсон ҳуқуқлари бузилиши ҳолатлари камайишига кучли таъсир кўрсатмайди.

Омбудсманнинг жойлардаги минтақавий вакиллари фаолияти доимий асосда йўлга қўйилиши сўровномада иштирок этган респондентларнинг

кўпчилиги (89,6 %) томонидан ижобий баҳоланди. Бунда Омбудсманнинг минтақавий вакиллари мустақил фаолият юритиши, маҳаллий ҳокимиятга ҳисобдор бўлмаслиги фуқароларнинг муаммоларига ижобий ечим топишда қўл келади ҳамда ортиқча овозгарчиликларнинг олдини олади.

Омбудсманга фуқароларнинг манфаатлари юзасидан судларга даъво аризаси билан мурожаат этиш ҳуқуқининг берилиши масаласида сўровномада иштирок этган респондентларнинг 89,3 фоизи ижобий муносабат билдирди. Қолган иштирокчилар эса Омбудсман суд ҳокимиятидан ташқари фаолият кўрсатувчи, фуқаролар мурожаат қила оладиган мустақил орган бўлиши лозимлигини таъкидлади.

Шунингдек, Омбудсманга Ўзбекистон Республикаси Президенти, парламент ҳамда ҳукуматга махсус маърузаларни киритиш ваколатининг берилиши ҳам сўровнома иштирокчиларининг 79,8 фоизи томонидан қўллаб-қувватланди. Чунки Омбудсманга келиб тушаётган мурожаатлар ҳамда жойларда олиб борилган мониторинг ишлари натижалари таҳлили асосида ишлаб чиқилган махсус маърузалар Омбудсманнинг қонунчилик ташаббусини илгари суришига туртки беради.

Бу билан Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилининг ҳуқуқий мақоми олий юридик кучга эга бўлган Ўзбекистон Республикаси Конституциясида янада мустаҳкамланади.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони билан Омбудсман инсон ҳуқуқларининг ҳимоячиси сифатида кенг ваколатларга ва янги ҳуқуқий механизмларга эга бўлди. Бугунги кунда мамлакатимиз Омбудсмани хорижий мамлакатлардаги инсон ҳуқуқлари бўйича институтлар тажрибасининг ижобий жиҳатларини инобатга олган ҳолда, халқаро стандартларга мос равишда ривожланмоқда. Бу эса юртимизда амалга оширилаётган инсонпарвар сиёсатнинг самарадорлигини оширади ҳамда Омбудсман институтининг жаҳон ҳамжамиятидаги мақомини янада мустаҳкамлайди.

²¹ Қаранг: Швеция Парламент Омбудсмани Низоми. 6-банд // <https://www.jo.se/en/About-JO/Legal-basis/Instructions/>.

²² Қаранг: Финляндия Республикасининг “Парламентар Омбудсман тўғрисида”ги қонуни // <https://www.oikeusasiamies.fi/en/parliamentary-ombudsman-act#>.